

NAPTÁRUNK ÚJJÁALKÍTÁSA ÉS A HUSVÉTKÉRDÉS

MAHLER EDÉ

LEV. TAGTÓL

FELOLVASTA 1916 DECEMBER 4-ÉN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1917

EZEN ÉRTEKEZÉS KERETÉBEN két olyan kérdés kerül vizsgálat alá, melyek tudományos, társadalmi és gazdasági életünket ép úgy mint korunk vallásos berendezéseit érintik:

1. Naptárunk alapját alkotó napév keretében az időnek 7-napos hétté való ősi beosztása.
2. A kereszténység husvétünnepének meghatározása.

Társadalmi életünk különböző köreit már régóta igen kellemetlenül érinti, hogy a naptári adatok nem esnek állandóan egy és ugyanazon hétköznapra, hanem hogy évenként egy, szökőévekben két nappal tolódnak előbbre s csak 28 év leforgása után térnek ugyanarra a hétköznapra vissza. S így már igen gyakran vetették föl azt a kérdést, hogy vajjon nem lehetne-e a naptárt s így az egész időszámításunkat oda módosítani, hogy ezt a kellemetlenséget elkerülhetnénk s így az egyes naptári adatok minden évben ugyanazon hétköznapnak felelnének meg.

Épen így merül fel évenként, a husvétünnepek közeledtével, mikor észre kell vennünk, hogy az ünnep ideje néha több heti időközben ingadozik, még tudósok körében is az a kérdés, hogy vajjon nem kapcsolhatnók-e ezen ünnepet egy határozott naptári adathoz, mint ezt a karácsony ünnepének esetében látjuk. Épen mert tavasszal ünnepeljük ezt az ünnepet s így a társadalmi élet majdnem valamennyi terén döntő szerepe van, érint bennünket oly kellemetlenül, hogy ezen ünnep ideje majdnem 5 hét — márczius 22 — április 25 — között ingadozik. És így komolyan tudományos körökben is egészen nyíltan vetették föl a kérdést: vajjon teljesen lehetetlen volna-e a husvétünnep meghatározására olyan szabályt léptetni érvénybe, mely által az ünnep, ha nem is lehet teljesen állóvá, legalább is kisebb ingadozásoknak

lenne alávetve, természetesen anélkül, hogy az egyház hagyományait, melyek az ünnep meghatározásakor mérvadók voltak, megsértenénk.

Az utolsó években éppen a husvétkérdés foglalkoztatja még a kiváló szaktudósokat is s nincs hiány ama mérvadó fejtegetésekben sem, melyek naptárunk ily szellemű újítását tűzték ki célul.

Az a törekvés azonban, mely a husvétünnepnek állandó naptári adatot kíván meghatározni, épenséggel nem új. *Beda*¹⁾ az ő 725-ben megjelent »De tempore ratione« című művében (mely az idő- s ünnepszámítás teljes tankönyve) azt beszéli, hogy a gallusok márczius 25-én ünnepelték a husvétot, azon a napon »quando Christi resurrectio fuisse tradebatur«. S *Ideler*²⁾ következtése szerint ez lehet az oka, hogy a középkorban, különösen Franciaországban, szokássá vált az évet a husvéttal kezdeni meg; ez a szokás az ünnepnek az *annuntiatio* vagy *conceptio* napjával történt összekapcsolásának az eredménye, hiszen az »ab Incarnatione Domini« era éveit valóban ettől a naptól kezdték számítani.

Csak röviddel ezelőtt foglalkozott e kérdéssel a tudomány egy igen kiváló képviselője, Wilhelm Förster, az astronomia berlini mestere.

Egy, a közelmúltban megjelent tanulmányában³⁾ megkísérli, hogy mindazokat, kik az általános culturrkérdések iránt csak némiképen is érdeklődnek, a naptárrendszer s naptárberendezések titkaiba bevezesse, a nélkül hogy igénybe venné a teljes okmányyszerű bizonyítások s a technikai fejtegetések gépezetét s olvasóitól a legesekélyebb astronomiai tudást sem követeli meg. Természetesen foglalkozik a husvétkérdéssel is és a husvétreformot úgy kívánja megvalósítani, hogy az ünnepnek a teli hold idejével való régi összekapcsolását, mely oly rendkívüli eltolódásokat okoz, szüntessék meg s állítsák fel szabályként, hogy 1917-től kezdve a husvétvasárnapot az április 4-ét követő vasárnapon ünnepeljék. Ezen szabály szerint az északi féltekén a

¹⁾ De tempore ratione, c. 45.

²⁾ Handbuch der math. u. technischen Chronologie. II. Bd., 331.

³⁾ Kalenderwesen u. Kalenderreform. Braunschweig, 1914.

husvétvasárnap általában a tavaszi aequinoctiumot követő harmadik vasárnapkal lenne azonos s a husvétünnep naptári adatának ingadozása minimumra reducálódnék.

Azt hiszem azonban, hogy bármily plausibilisnek látszon is az első perczben ez a meghatározás, *a római egyház nem járulhatna hozzá.* Mi adott alkalmat a maig is érvényben lévő szabály felállítására? Minden vasárnapon Krisztus feltámadásának emlékét ünneplik (ezért a neve »Dominica«) és így egészen természetes, hogy ezt a kereszténységre nézve oly fontos eseményt legalább *egyszer* az évben azon a napon kívánták megünnepelni, melyen ez az evangelium szerint végbe ment: *s ez a luna XIV-át követő vasárnap volt.* A tudós szerző már most azt ajánlja, hogy a teli hold érvét ejtsék el. De akkor sokkal természetesebb volna, ha a vasárnapot is kikapcsolnánk s Krisztus halálának s feltámadásának emlékét azokon a naptári adatokon ünnepelelnék, a melyeken azok *valóban* meg is történtek. Mindenekelőtt tehát Krisztus *halálának évét* kellene meghatározni, hogy így az evangeliumok s legrégibb egyházatyák tudósításai nyomán meghatározhassuk Krisztus *halála napjának* naptári adatát. Ha ez április *n*-ikén volt, akkor évenként április *n*-ikét szentelhetnők Krisztus halálának emlékére, nem törődve azzal, hogy ez mily hétköznapra, vagy mily holdphasisra esik, s április (*n* + 2)-e volna a feltámadás napja, tehát a husvétünnep datuma. Úgy, a hogy *december 25-ét*, tekintet nélkül a hétköznapra, Krisztus *születésnapjaként* ünnepeleljük meg, ünnepelelnék meg tehát tekintet nélkül a hétköznapra s a holdphasisra az április *n*-ét mint *halálnapot* s április (*n* + 2)-ét mint *a feltámadás napját* s ezzel legalább elérjük volna azt, hogy az Úr halálának s feltámadásának napját évenként egyszer valóban azon a napon ünnepelelnék, melynek datuma megfelelné az események naptári adatának. Míg tehát annak a husvétreformnak, melyet a berlini tudós ajánlott, egy fictív s emellett egy még mindig ingadozó adat az alapja, addig a halálév általános meghatározásával úgy a halálnap mint a feltámadás napjának oly naptári adatokat nyerhetnénk, melyhez az egyház, az ünnep alapját képező vallásos elvek feladása nélkül járulhatna hozzá. Mert ne áltassuk magunkat! Annak, hogy az ünnepet a luna XIV közelében ünnepelelték s hogy ennek megfelelő szabályokat alkottak, az volt az oka, hogy a Kelet

keresztényei ezt az ünnepet eredetileg a zsidókkal együtt ülték meg s hogy már nagy vívmánya volt az egyháznak, mikor keresztül tudta azt vinni, hogy az ünnepet a luna XIV-át követő vasárnap tartották meg. A mind a mai napig érvényben lévő husvét-meghatározás megállapítását tehát csakis mint a keresztény egyház a kereszténység első századaiban, az akkor legnagyobb részt Keleten lakó és ezért a zsidók számos szokását követő híveivel kötött egyezségének foghatjuk fel, hogy így a quartadecimánusok számát mind inkább csökkentsék. Ebben a tekintetben ma már minden aggály megszűnt, s igazán semmi ok sincs, melynél fogva az Úr feltámadásának emlékünnepét a lunisolaris évhez kapcsoljuk, mikor sok más ünnep meghatározásának s a keresztény naptárnak általában a *napév* szolgálat alapul.

Hogy azonban valóban szükség van-e ilyen reformra, azt az egyházon kívül semmi más forum nem döntheti el.

Ezzel szemben a tudománynak s a tudományos kutatásnak elvitázhatatlanul joga van ama chronologiai problémákkal foglalkozni, melyek kapcsolatosak a husvétkérdéssel s ezek — mint a hogy ezt már előbb jeleztük — Krisztus halálévének s halál-napjának meghatározása s ezzel kapcsolatban az Úr születési évének s napjának megállapítása. Mindenesetre ezek oly problémák, melyekkel már az első egyházírók ideje óta foglalkozik a tudományos kutatás, s az újabb irodalom is oly nagy, hogy vastag könyveket kellene írni, ha csak az e kérdéssel foglalkozó valamennyi mű írójának s címének nevét akarnók összeállítani. Ezen kérdések fejtegetése alól nem vonhatta ki magát az ókori történet egy kutatója, a komolyan számításba eső vallástörténészek, theologusok s chronologusoknak egyike sem. A tudomány egyik terén sem tévedtek azonban annyira, mint a kutatás itt megjelölt területén s főleg azért, mert az evangelisták által említett, Krisztus halálával összekapcsolt paszaünnep meghatározásánál hamis naptári alapokból indultak ki a kutatók. Sokan azt hitték, hogy ennek megállapításakor a zsidók máig használt, állandó naptárából indulhatnak ki, s nem gondolták meg, hogy ez — habár alapjait már századokkal előbb ismerték s használták is — a IV. század alkotása. Mások pedig, kik a *megfigyelést* vették a naptári meghatározás alapjául, hamis föltételek nyomán

kutatnak, mikor (mert a zsidók paszaját teli hold idején ünneplik) a teli hold adatát számítják s nem gondolják meg, hogy az ókorban, mikor a zsidók naptárát megfigyelés által határozták meg, az *újhold* volt a naptár mérvadó eleme s nem a teli hold. Sokan azt is figyelmen kívül hagyták, hogy a zsidóknál a polgári nap az estével kezdődött, mint valamennyi népnél, mely naptárát a holdmozgástól teszi függővé. Ha például augusztus 30-án este látták az újholdat, úgy nem augusztus 30-ika volt a hónap első napja, hanem augusztus 31-ike. S a zsidó naptár alapelemei ellen nem egy elismert tudós követ el ilyen hibát. Nem maradhat említés nélkül, hogy sokan, kik az újhold napját az újhold megfigyelésével helyesen számítják is ki, a Tisri 1-ének (= újévnap) megállapításánál tévesen járnak el, a mennyiben ők ezt is, mint minden más újholdnapot egyenesen az újhold megfigyelésével határozzák meg, míg abban az esetben, ha Tisri elsejének megállapításánál nem az állandó naptárt vesszük figyelembe, hanem az újhold megfigyelését, akkor Elul hó újholdjából kell kiindulni, hogy így már a Krisztus születését évszázadokkal megelőző törvény ama figyelembe vételével határozzuk meg a Tisri elsejének s ezzel e hó valamennyi ünnepének naptári adatát, mely szerint Elul állandóan 29 napos legyen.¹⁾ Így minden vizsgálatba esőszott be hiba s tekintettel a tárgy fontosságára, tanácsosnak látszott az egész husvétkérdéssel összefüggő elaboratumot még egyszer chronologiai szempontokból megvizsgálni. A jelen értekezésnek ez a feladata s célja, s annál készségesebben láttam ezen feladat megoldásához, miután több szaktárs egyenesen felkért engem e munkára. És így bizonyára természetes, ha ezen kutatások eredményeit mindenekelőtt hazánk irodalmába kívánom leszögezni.

Miután azonban újabban a husvétkérdéssel kapcsolatban a bevezetésül említett hétszámításunk reformjára is gondolnak, ezen kérdés fejtegetésével akarom e hasábotat elkezdeni.

De mielőtt tárgyamra átmegyek, kötelességemnek tartom a jászóvári premontrei kanonokrend prépostságának hálás

¹⁾ V. ö. Bab. Talmud: *Roš-hašanah* 19b és 32a, s *Beza* 6a, hol ezt olvassuk: »már Ezra napjai óta nem teljes az Elul hónap (azaz nem 30 napos).«

köszönetet mondani azért a szívességért, a melylyel módot adott nekem, hogy a mult nyáron gazdag könyvtárát feladatom céljaira felhasználhattam.

* * *

Ismeretes, hogy a közönséges naptári évnök 365 napja = 52 hét + 1 napja van, a szökőévnök pedig 366 napja = 52 hét + 2 nap; ennek természetes következményeként a naptári adatok az év leforgása után nem térnek ugyanazokra a hétköznapokra vissza, hanem évről-évre egy, a szökőévekben két nappal tolódnak a hétben előre. Ezt igen kellemetlennek találták s különféle módszereket kerestek, melyek segítségével ezt valamikép megváltoztathatnák. Az eddig ajánlott módszerek között azonban egy sincs, mely a problémát úgy oldotta volna meg, hogy általa a naptár *valamennyi* követelésének (úgy a társadalmi, mint a vallásosnak) *teljesen* megfelelt volna. Így például kevéssel a most dühöngő világháború előtt azt indítványozták, hogy a január elsejét úgy válasszuk el az év többi napjaitól, hogy ez sem havi adattal, sem hétköznap nevével ne bírjon, hanem egyszerűen «újév» legyen a neve; január másodikával kezdjék meg a január napjainak számolását, mely természetesen csak 30 nappól állana. Ezáltal az évnök csak 364, hónapnévvel s megfelelő rendszámmal megjelölt napja volna, melyek így, miután $7 \times 52 = 364$ teljes 52 hetet alkotnának. Ha most oly évvel kezdjük meg számításunkat, melynek eddig «január elsejének», mostantól fogva «újévnök» nevezett napja szombatra esik, akkor az eddigi január 2-ika, most január elseje elnevezésű nap vasárnapra esik s a már most január 2-ika hétfőre stb. s az év leforgása után, miután az úgynevezett «újévnapot» ismét kikapcsolnák az év s hét napjainak sorából, az ú. n. január elseje ismét vasárnap volna s így valamennyi havi adat ugyanarra a hétköznapra esne, mint az elmúlt évben. Szökőév esetében az intercalatióra való tekintettel *egy* újév nap helyett *kétféle* újévnapja lenne az évnök, úgy, hogy az év első két napja az «újév» nevet viseli s ekkor az év ismét csak 364 napot (= 52 hét) számlál s a havi adatok épen úgy térnek vissza ugyanazokra a hétköznapokra, mint az előző években.

Csodálatos módon ezen indítványnak a komolyabb körök-

ben is akadt híve, bár — miről rögtön meggyőződhetünk — egészen imaginarius alapokon épült föl. Mert ha az eddig »január elsejének« nevezett napot immár »újévnapnak« hívjuk is s a januárhoz számítódó napok sorából ki is válik, mégis megmarad az év napjainak sorában s az év *de facto* mégis csak 365 napos, azaz 52 hetes + 1 napos, melynek természetes következménye, hogy a következő év január elseje, ha — mert az újévnapnak nincs külön hétköznap neve — ismét »vasárnapnak« nevezik is, *de facto* hétfő volna s a következő évben kedd stb. Az egész hétköznap-számlálás így imaginarius alkotássá válna, melyet egy egyház sem ismerhetne el, mert az új, vasárnap, hétfőnek — nevezett napok a második évben tulajdonképen hétfő, kedd — a 3. évben kedd szerda volnának. Ha a naptár csak polgári, társadalmi célokat szolgálna, egészen közömbös lehetne, hogy a hét mely napjára esik a pihenés napja, a társadalmi berendezéseknek eleget tennék, ha kimondanánk, hogy minden hetedik napon szünetelnie kell minden munkának, iparágnak, kereskedelemnek etc. Miután azonban a naptár nemcsak a társadalmi, hanem a vallási célokat is szolgálja s a hétszámlálás épen a vallásos cultusból fejlődött ki (a babyloniaiak *šumu šabbatu*-jából keletkezett a zsidók שבת-ja, mely mint *odies sabbatum* már a keresztény aera kezdete óta a rómaiaknál is ismeretes volt; mint »Krisztus feltámadásának napja« a vasárnap lett a kereszténység »*Dominicájává*«; s pénteknek, mint »*jaum el dšumának*« van különös jelentése a mohammedanusoknál), egy oly imaginarius hétképet, mint a milyent az előbb ábrázoltunk, egy egyház sem ismerhetne el.

Valóban lehetetlen-e oly megoldást találni, mely a legszigorúbb vallásos követelményeket is kielégíthetné? Valóban lehetetlen volna egy olyan naptárreformot léptetni életbe, mely által a naptárunk alapját alkotó napév mellett a hétnapos hét továbbra is változatlanul állhatna fenn?

Az év

- a Julius-féle naptár szerint = 365 n. + $\frac{1}{4}$ n.-pal,
 a Gergely » » » = 365-2422 n. = 365 n. + ($\frac{1}{4}$ —
 0-0078) n.-pal.

Miután azonban a naptárban csak *egész* számokkal számolhatunk, úgy járnak el, hogy az időt 4 éves periodusokra (quadrienniumokra) osztják, a mennyiben három 365 napos közönséges évet egy 366 napos szökőév követ és pedig mindazon évek szökőévek, melyek évszáma 4-gyel osztható. A saecularis évek a Gergely-féle naptárban kivételt képeznek, a mennyiben itt csak ama éveket számítják szökőéveknek, melyeknek saecularis száma osztható 4-gyel, a többiek közönséges évek.¹⁾

Számítsuk azonban a közönséges évet 365 napos helyett 364 naposnak, ekkor ez, mert $364 = 7 \times 52$, teljes 52 hetet tesz ki, s nevezzük az olyan évet szökőévnek, melynek az 52 héten kívül egy intercalaris hete, együtt tehát 53 hete van, akkor tekintettel arra, hogy

$$\text{a Julius-féle év} = 364 \text{ n.} + 1 \text{ n.} + \frac{1}{4} \text{ n.} = 52 \text{ hét} + 1 \text{ n.} + \frac{1}{4} \text{ n.}$$

$$\text{a Gergely-féle év} = 364 \text{ n.} + 1 \text{ n.} + \frac{1}{4} - 0.0078 \text{ n.} = 52 \text{ hét} + 1 \text{ n.} + \frac{1}{4} - 0.0078 \text{ n.}, \text{ hét év azaz egy septennium} =$$

$$\text{a Julius-féle naptárban: } 7 \times 52 \text{ h.} + 7 \text{ n.} + \frac{7}{4} \text{ n.}-\text{pal}$$

$$\text{a Gergely-féle naptárban: } 7 \times 52 \text{ h.} + 7 \text{ n.} + \frac{7}{4} \text{ n.} - 0.0546 \text{ n.}-\text{pal.}$$

Ha tehát fölveszszük, hogy a közönséges év 365 n. helyett csak 364 n. = 52 hetet számlál, akkor 7 év alatt 7 napot, illetőleg egy hetet hanyagoltunk el, ha azonban egy septennium minden 7. évet egy 53 hetes szökőévnek fogjuk fel, úgy hogy *minden septennium hat 52 hetes, közönséges évből s egy 53 hetes szökőévből áll*, akkor az évről-évre elhanyagolt napot teljesen kipótoltuk. De még mindig megmarad egy különbség, mely

$$\text{a Julius-féle naptárban} = \frac{7}{4} \text{ n.},$$

$$\text{a Gergely-féle »} = \frac{7}{4} \text{ n.} - 0.0546 \text{ n.};$$

4 septennium (azaz 28 év) alatt ez:

¹⁾ Ennek tudvalevően az az oka, hogy a Gergely-féle év 0.0078 nappal kisebb mint a Julius-féle év; 100 év alatt ez a különbség 0.78 n. lesz; 400 év alatt $4 \times 0.78 \text{ n.} = 3.12 \text{ n.}$, azaz az által. hogy kivétel nélkül minden 4. évet szökőévnek vettek, 400 év alatt 3 nappal többet számítottak volna mint kellene, s e 3 napot úgy eliminálják, hogy csak minden 4. saecularis évet számítanak szökőévül.

a Julius-féle naptárban = $4 \times \frac{7}{4}$ n. = 7. n = 1 hét.

a Gergely-féle naptárban = $4 \times \frac{7}{4}$ n. = 0.2184 n. = 1 hét
— 0.2184 n.

E heti különbséget úgy hozhatnánk helyre, hogy minden 4. septennium 7. évében *egy* szökőhét helyett *két* szökőhetet veszünk föl s ezt az évet, mint *kettősenszökő évet* jelöljük meg.

E szerint a következő szabályokat kell figyelembe vennünk :

1. *Egy közönséges évnél 52 hete van, egy szökőévnél 53, egy kettősenszökő évnél 54.*

2. *Minden 7-tel osztható évszámmal bíró év szökőév ; minden 4×7 -tel osztható évszámmal bíró év kettősenszökő év.*

A következő évek tehát :

7, 14, 21 = szökőévek. 28 = kettősenszökő év
35, 42, 49 = „ 56 = „ „
stb.

Igy tehát az évek sora csupa 28 éves ciklust alkot, melyek mindegyike 4 septenniumból áll s a következő alkattal bírnak :

Folyó hó	I	II	III	IV	Összesen
1	52 h.	52 h.	52 h.	52 h.	208 h.
2	52	52	52	52	208
3	52	52	52	52	208
4	52	52	52	52	208
5	52	52	52	52	208
6	52	52	52	52	208
7	53	53	53	54	213
Összesen	365 h.	365 h.	365 h.	366 h.	1461 h.

Ebből világosan kitűnik az időszámítás mai módszerével való bizonyos analogia. A mai időszámítás szerint a quadriennium 4 évet számlál, melyek közül 3 év 365 napos, a 4. év 366 napos, összesen 1461 nap. Az itt vázolt időszámítás szerint egy 28 éves ciklust bírnak egységül, mely 4 septenniumból állana,

melyek közül három 365-hetes, a negyedik 366-hetes, összesen tehát 1461 hét.

Figyelembe kell vennünk, hogy a Gergely-féle naptárban még mindig marad egy hiba, mely 28 éves cyklus után 0-2184 napot tesz ki. Ez 100-szoros ismétlés, azaz 2800 év alatt: 21-84 nap, vagy 3 hét + 0-84 nap.

A Gergely-féle naptár figyelembe vételével tehát az itt ajánlott módszer 2800 év, vagy a mi ugyanaz, 4×700 év alatt 3 héttel többet számít, mint kellene. Ezeket tehát eliminálni kell. Ezt a legegyszerűbben úgy érhetjük el, ha a 700, 1400 s 2100 éveket, bár évszámuk osztható 4 és 7-tel, tehát 28-czal, mégis csak egyszerű szökőéveknek (*egy* szökőheteseknek) nevezzük s csak a 2800. évet tekintjük (két szökőhetes) kettősenszökő évnék.

A fentebbi, a Julius-féle naptárra érvényes szökőszabályt tehát a Gergely-féle naptár számára oda kell módosítani hogy:

1. *Minden 7-tel osztható évszámmal bíró év szökőév* (azaz *egy* szökőhéttel bíró év).
2. *Minden 28-czal osztható évszámmal bíró év kettősenszökő év* (azaz két szökőhete van); *ha azonban az illető év saecularis év, akkor csak akkor lehet az kettősenszökő, ha saecularis száma osztható 28-czal.*

A következő évek tehát:

$$\begin{array}{l} 7 \left. \vphantom{\begin{array}{l} 7 \\ 14 \\ 21 \\ 28 \end{array}} \right\} = \text{szökőév} \\ 14 \left. \vphantom{\begin{array}{l} 14 \\ 21 \\ 28 \end{array}} \right\} = \text{szökőév} \\ 21 \left. \vphantom{\begin{array}{l} 21 \\ 28 \end{array}} \right\} = \text{kettősenszökő év} \\ 28 = \text{kettősenszökő év} \end{array} \quad \begin{array}{l} 35 \left. \vphantom{\begin{array}{l} 35 \\ 42 \\ 49 \\ 56 \end{array}} \right\} = \text{szökőév} \\ 42 \left. \vphantom{\begin{array}{l} 42 \\ 49 \\ 56 \end{array}} \right\} = \text{szökőév} \\ 49 \left. \vphantom{\begin{array}{l} 49 \\ 56 \end{array}} \right\} = \text{kettősenszökő év} \\ 56 = \text{kettősenszökő év} \end{array}$$

stb.

$$700, 1400, 2100 = \text{szökőév}, \quad 2800 = \text{kettősenszökő év}$$

$$3500, 4200, 4900 = \quad \text{»} \quad 5600 = \quad \text{»} \quad \text{»}$$

Ily módon lehetséges volna, hogy az évek csupa teljes hetekből álljanak s hogy ennélfogva a naptári adatok évenként ugyanazokra a hétköznapokra térjenek vissza, anélkül hogy az egyes vallások beti ünnepei a legcsekélyebb eltolódást is szenvednék.

Van még egy másik, ugyanehhez a célhoz vezető mód; köszönettel kell azonban elismernem, hogy ennek kivitelét *Kürschák* tanár úr barátságos serkentésének köszönhetem. Ő volt az, ki, mikor egy nem régen történt találkozás alkalmával a fentieket közöltem vele, arra buzdított, hogy egyszer kisebb, esetleg az ötös szám felvevésével próbáljam meg az intercalaris hetek gyakrabbi betolását, mert így talán lehetséges lenne az ú. n. kettősen-szökő évek bevezetését elkerülni. Bármily idegenszerűnek látszott is előttem egy teljes heteken felépülő naptár keretén belül az ötös szám, szem előtt kellett tartanom az 5 éves időköz ama jelentőségét, mely őt mint az ókori népek naptárában előforduló „lustrumot” megilleti. S az ötös szám e kérdés igen érdekes megoldására vezetett, melyet annál szívesebben közlök, mert teljesen fődik ama kutatások eredményeit, melyeket *Kürschák* tőlem teljesen függetlenül végzett.

Ha felveszszük, hogy a polgári év hossza ismét = 364 n. = 52 hét s egy ötéves időközben 4 (52-hetes) közönséges s 1 (53-hetes) szökőévet határozunk meg, akkor tekintettel arra, hogy egy tropikus napévnak 365.2422 napja van,

$$\begin{aligned} 1 \text{ lustrum} &= 5 \text{ napév} + 0.789 \text{ n.}^1) \\ \text{De akkor: } 8 \quad & \text{»} \quad = 40 \quad \text{»} \quad + 6.312 \text{ n.} \\ \text{vagyis: } 8 \quad & \text{»} \quad = 40 \quad \text{»} \quad + 1 \text{ hét} - 0.688 \text{ n.} \end{aligned}$$

Ha tehát egy lustrum 5. évét szökőévnak vesszszük, akkor eme időköz 8-szoros ismétlése alkalmával 1 hét — 0.688 n. a többlet; ha tehát a 8. lustrumot csupa közönséges évből építjük fel, akkor a 8 lustrumból álló időköz végén csak egy — 0.688 napból álló hibát esínáltunk; tehát:

$$\begin{aligned} 8 \text{ lustrum} &= 40 \text{ napév} - 0.688 \text{ n.} \\ \text{s így } 10 \times 8 \quad & \text{»} \quad = 10 \times 40 \quad \text{»} \quad - 6.88 \quad \text{»} \\ \text{s mert } 6.88 \text{ n.} &= 1 \text{ hét} - 0.12 \text{ n.}, \text{ úgy } 10 \times 8 \text{ L} = 400 \text{ napév} \\ &- 1 \text{ hét} - 0.12 \text{ n.}, \end{aligned}$$

¹⁾ 1 lustrum = 4 × 364 n. + 371 n. = 1827 n.; 5 napév = 5 × 365.2422 n. = 1826.211 n., tehát 1 lustrum = 5 napév + 0.789 n.

Ha tehát a 400. évet, mely a tizedik 8 lustrumból (vagy 40 évből) alkotott időkör utolsó éve, szökőévek veszzük, akkor a 400 éves időkörben csak egy 0-12 napos hibát követünk el, s épen ily nagy időszámításunk mai módszerével elkövetett hiba.

Az eljárást a következő szavakba foglalhatjuk össze :

1. Egy közönséges év 52, egy szökőév 53 hétből áll.
2. Minden 5-tel, de 40-el nem osztható év számmal bíró év, szökőév ; hasonlóképen minden 400-zal osztható év szám éve szökőév.

Igy a következő évek :

$$\left. \begin{array}{l} 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, \\ 45, 50, 55, 60, 65, 70, 75, \\ 85, 90, 95, 100, 105, 110, 115, \\ \text{etc.} \end{array} \right\} = \text{szökőévek}$$

Hasonlóképen szökőévek a : 400, 800, 1200, 1600 etc.

Ellenben a : 40, 80, 120, 160, 200 etc. közönséges évek.

Ugyanerre az eredményre jut Kürschák. A f. évi okt. 19-én kelt levelében így nyilatkozik :

»Ha az évet 364 napra szabjuk, akkor a hiba 400 év alatt

$$(400 \times 1\frac{1}{4}) - 3 = 497 \text{ nap.}$$

Ezt 71 intercalaris héttel lehet pótolni. Ezeket az intercalaris heteket a következő módon lehet megszabni :

1. Minden év, melynek évszáma 5-tel osztható, de 40-nel nem osztható, intercalaris héttel bír.
2. Minden év, melynek évszáma 400-zal osztható, intercalaris héttel bír.

Tehát intercalaris héttel bír:

5	45		325	365
10	50		330	370
15	55		335	375
20	60	stb.	340	380
25	65		345	385
30	70		350	390
35	75		355	395
—	—		—	400

Mindenesetre tehát megvan a naptármódosítás ama lehetősége, mely szerint a hétszámítás megzavarása nélkül térhetnek vissza a naptári napok a hétköznapokra s így semminemű vallásos kétely nem merülhet fel.

Ezen vizsgálat szempontjából teljesen figyelmen kívül hagyható, hogy az előbb említett két módszer közül melyik érdemel nagyobb figyelmet, de azt hiszem, hogy az elsőnek már csak azért is kell elsőbbséget adni, mert oly számon alapszik, mely a hételmélettel már önmagában is a legszorosabb összefüggésben áll s mert alkalmazásánál — mint már mondtuk — bizonyos párhuzamokat állíthatunk fel az új s az eddig használt naptárberendezés között. Azon a véleményen vagyok, s ezt tanítja az időszámítás története is, hogy a szökőcyklus kezelése számára előnyösebb, ha a szökőévek nem követik oly sűrűn egymást. Mindenesetre a hetes-szám használata alkalmával a kettősen-szökő év fogalmához kell menekülni, a mi az ötös-szám esetében, épen a gyakrabbi intercalatio miatt elkerülhető; de ezen fogalom alkalmazásával azt az előnyt érzük el, hogy nem kell a szökések rendszeres egymásutánját megszakítanunk. A ki ismeri a különböző időszámítások fejlődéstörténetét, jól tudja, hogy a naptár-számításban milyen zavarokat okoz a periodikusan egymásra következő intercalatiók elmaradása, bárha kiküszöbölésük szigorúan meghatározott törvények szerint történik is. A legjobban ezt a decemvirek alatt használt római naptár tanítja.

Bár a Gergely-féle naptár időszámítási módjának is kitevő elemét alkotja az egymásra különben periodikusan következő szökőévek kihagyása, de ez itt csak száz évenként egyszer fordul elő s akkor sem érint teljesen közömbösen. Mert hiszen az

1900. év alkalmával még sok művelt ember előtt sem volt érthető, hogy ez az év nem szökő év. Természetes, hogy a hetesszám megalapozásakor, tehát egy septennium bevezetésével, nem volna épen kellemes hatású, hogy minden 4. szökőévnél kettősenszökő évnél (azaz két intercalaris héttel bíró évnél) kellene lenni, de véleményem szerint ez nem volna oly zavart okozó, mert ezáltal az a szabály, mely szerint minden 7. év szökőév, nem szenved megszakítást. Csak azt kellene tekintetbe venni, hogy minden 28. év (tehát minden 4. szökőév) nem egy intercalaris héttel bíró egyszerű szökőév, hanem egy két szökőhetes kettősenszökő év lenne. És, mint már említettem, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a septennium alapját alkotó hetesszám különben is a legszorosabb kapcsolatban áll a hét fogalmával.

Ezen soroknak különben sem a kérdéses problémának *céges* eldöntése a célja. A vizsgálat inkább ama tudományos módszerek kimutatását célozta, melyek a fejtegetett kérdést a tárgyilagos megoldás felé irányozhatják.

* * *

Most már megkezdhetjük a második kérdésnek, *Krisztus halálévének s napjának chronologiai fejtegetését*, hogy így a tudományos elvek szerint, a vallásos hagyományok s a társadalmi követeléseknek megfelelően állapítsuk meg a husvétünnep meghatározását, mely kérdés évtizedek óta nagy érdeklődéssel foglalkoztatja nemcsak a tudósok világát, hanem a nagy nyilvánosságot is.

Az a feladat azonban, mely felé most figyelmünket fordítjuk, semmiképen sem nevezhető könnyűnek, nem mintha forrásanyagunk nem lenne elegendő, ezzel elég nagy számban rendelkezünk, hanem ama adatok, melyekre tudományosan kritikai módon kell fölépülnie e chronologiai vizsgálatnak, oly zavarosan folynak egybe, hogy csak a legnagyobb elővigyázattal lehet eme egymással ellentmondó tudósítások chaosában tájékozódni. Ezen irányban igen találóan nyilatkozik *Sevin*,¹⁾ mikor így szól: »Wenn

¹⁾ H. Sevin, *Chronologie des Lebens Jesu*, II. kiadás, Tübingen, 1874. p. 1.

es sonst bei wissenschaftlichen Untersuchungen über irgend ein Thema der historischen Theologie in erster Reihe auf Reichhaltigkeit oder Vorzüglichkeit der Quellen ankommt, aus denen die Resultate geschöpft werden sollen, so steht es gerade damit hinsichtlich der Chronologie des Lebens Jesu nicht zum besten. Zwar über den Mangel an Daten lässt sich in keiner Weise klagen, ebensowenig über den Mangel an Glaubwürdigkeit der Quellen in Bezug auf andere Punkte; nur gerade die genaueren Angaben über die Zeit, in der die einzelnen Vorkommnisse des Lebens Jesu stattfanden, fließen überaus trübe und spärlich.«

A kutatásunk számára szükséges adatok *legrégebb forrásanyagát az evangéliumok* alkotják, melyeknek végleges lezárását a II. század első felére tehetjük s a 130. éven túlra semmi esetre sem tolhatjuk vissza. Legalább is a II. század harmadik évtizedéig a nemzedékről nemzedékre szálló hagyomány állapotában voltak s így híjával voltak minden szoros szerkezetnek; sőt még a II. század közepén is alig lehet szó az evangéliumok végleges lezárásáról s szoros szerkezetéről. S így nem csodálkozhatunk azon, ha az evangelistáknál sehol sem találjuk Krisztus halálévének s napjának *okmányszerű* keltezését. Jézus nyilvános működésének idejéből némiképen meghatározhatjuk életfolyamát. A IV. evangélium ezt a következő sorrendben mutatja:

Jézus életének legfontosabb eseményei	IV. Evangélium	
	Fej.	Vers
Jézus megkeresztelése.....	I	32
Utazása Galileába	I	44
Kanai tartózkodása	II	1
Kapernaumi tartózkodása.....	II	12
Utazása Jeruzsálembe rövidtél a passahünnepe előtt	II	13
Itt tartózkodása a <i>passahünnep alatt</i>	II	23
Judeai tartózkodása az aratás 4. hónapjáig.....	IV	35
Utazása Judeából Galileába Samárián át.....	IV	3, 4
Galileai tartózkodása	IV	43-54
Utazása Jeruzsálembe <i>egy ünnepe alkalmából</i> s ottani működése	V	1-47
Visszatérés Galileába	VI	1

M. Tud. Akad. értek. a tört.-tud. kör. XXIV. k. 7. sz.

Jézus életének legfontosabb eseményei	IV. Évangélium	
	Fej.	Vers
Az itteni <i>passahünnep</i>	VI	4
Galilelai tartózkodása a sátorosünnepig	VII	1, 2
Utazás Judeába a sátorosünnep alkalmából.....	VII	10
<i>Sátorosünnep</i> alatti jeruzsálemi tartózkodása.....	VII	14
Ottani tartózkodása a <i>templomszentelés</i> idejében	X	22
Jézus Pereába megy	X	40
Visszatérés Judeába.....	XI	7
Működése alatti utolsó <i>passahünnep</i> közeledte ..	XI	52
A <i>passahünnep</i> előtti <i>utolsó vacsora</i>	XIII	1, 2
Jézus keresztrefeszítése s temetése Niszán 14-én	XVIII	28
Jézus feltámadása az ezt követő vasárnapon.....	XIX	14, 31, 42
	X	1-25

Ha azonban ismerjük is az egyes események egymásutánját s találunk is egyeseknél bizonyos időjeleket pl. *passahünnep*, *sátorosünnep* etc., ez még nem jelenti azt, hogy birtokában volnánk az ú. n. »időadatok«-nak, mert ezek — mint ezt Walch ¹⁾ e fogalom helyes méltánylásával kiemeli — nem állanak az események való egymásutánjának ismeretéből. Az egyes események elrendezése igen kedvező segédeszköze ezen események időbeli meghatározásához vezető módszernek, de ő maga még nem nevezhető az által »időadatnak«, ha arra tanít, hogy mi történt előbb és mi később. Szerencsére tényleg oly adatokkal is bírunk, melyek szolgálhatnak nekünk egyes, a tudományos vizsgálathoz szükséges kritériumokkal.

Mindenekelőtt minden kétséget kizáróan ismerjük a *hétköznapot*; valamennyi evangélium világosan a *pénteket* mondja *Jézus halálnapjának*; v. ö.: Máté: XXVIII. 1.; Márk XV. 42.; Lukács XXIII. 54.; János XIX. 31, 42. Ez ránk nézve egy igen fontos időelem, mert úgy a *chronológiának*, mint a *történetnek* állandóan visszatérő jelensége, hogy *semmit sem írís meg oly híven a nemzedékről nemzedékre szálló hagyomány, mint épen a hétköznapot*.

Épen így az összes források a *halál napját követő vasárnapot*

¹⁾ Allgemeine Chronologie. Leipzig, 1779.

említik a föltámadás napjául. Csak az vitás kérdés, hogy ez a péntek a zsidó naptár Niszán 14-éje vagy 15-éje-e, azaz vajjon e pénteki nap a zsidó passahünnep előnapja (így János, XVIII. 28. és még világosabban XIX. 14.) vagy pedig maga az ünnep volt-e (így az első három evangéliumban: Máté XXVI. 17., Márk XIV. 12.; Lukács XXII. 7.). Nem kell egy rossz emlékezőtehetség tévedésire vezetni vissza ama tényt, hogy a tudósítások eme irányába egyáltalában lehetőek voltak az eltérések; az alacsony néposztály kezén forgó papyrustekercsek elmaradhatatlan elpusztulásának, roncsolódásának s rendetlenségének bizonyára van része az evangélium egy eredetre mutató s mégis különbözőképen alakult fogalmazásában.¹⁾ S valóban hibának kellett becsúszni az első három evangélium tudósításai közé, mert Jézus idejében bizonyára már érvényben volt az a naptári szabály, hogy éppen úgy, a hogy a Roshasana-ünnep, azaz Tisri 1. nem eshetett vasárnapi, szerdai vagy pénteki napra, a passah-ünnep, tehát Niszán 15-ike, sem lehetett hétfő, szerda, vagy péntek. Való igaz, hogy az állandó zsidó naptár csak a 4. században (pontosan a zsidó világaera 4105. évének Tisri elsejével = 344 szept. 24.) lépett érvénybe; de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ha II. Hillel *vezette is be* az állandó zsidó naptárt, ez semmiképen sem jelenti, hogy ő volt annak *alkotója* is. Ez a naptár egy *sok százados* fejlődésnek az eredménye, melynek csiráit Babyloniában, az ókori Kelet szellemi műveltségének óshazájában kell keresni. A zsidóság állandó naptárának legfontosabb alapeleméi, melyek a zsidó ünnepek meghatározásánál mind a mai napig — tehát több mint másfél ezer évig — érvényben vannak s így a nagy világ zsidóságát összekötő kötelékké lettek, a babyloniai naptárból kölesönöztek. A babyloniai naptárnak a zsidóság törvényeihez s szokásaihoz való alkalmazásából fejlődtek ki a zsidó naptárt jellemző szabályok. S ha oly emberek mint *Szaudjah Gaon* és *Chananel ben Chusiél* azt állítják, hogy a zsidó naptár Mózes alkotása, akkor mind ama érdemek elismerése mellett, melyet ezen férfiak a zsidóság érdekében szereztek, tudományos szempontból bizonyára nem vehetők komolyan, de viszont tételeik

¹⁾ V. ö. H. *Usener*: Das Weihnachtsfest. Religionsgesch. Untersuchungen. I. Teil, 2 Auflage, 1911. 597. ff.

fölött nem szabad azzal az indokolással átsiklani, hogy ezek semmi figyelmet sem érdemlő mesék volnának. Szavaikban mindenesetre lesz egy szemernyi igazság, a mennyiben sok, a zsidó naptár gerinczét alkotó intézmény (így a sabbat-ünnep, a macza vagy a passah-ünnep, a hetek ünnepe = az első termés ünnepe, a sátorosünnep, az évnék 12 holdhónapba való beosztása s az ezzel kapcsolatos lunisolaris év stb.) valóban még ama ősidőbe nyúlik vissza. Palesztinában a zsidók többé-kevésbé a babyloniai cultura hatáskörében éltek. Magától értetődik, hogy e nép műveltsége s kultúrai berendezései nem egy esetben gyakoroltak hatást rájuk s természetes, hogy a babyloniai naptárt nemcsak a polgári életükben használták, hanem hogy a vallásosan-nemzeti ünnepnaptárjukban is helyet adtak a babyloniai elemeknek s vezérgondolatoknak. Sokkal nagyobb mértékben fokozódott ez a babyloniai száműzetés óta s mikor végül az ünnepek meghatározásával egy külön naptáralkotó tanácsot bíztak meg, ez a tanács elsajátította a babyloniaiak csillagászati ismereteit s tapasztalatait s ezt állította feladatának szolgálatába. A babyloniaiak 19 éves cyklusa mintájává lett a zsidók egy 19 éves időkörének s arra törekedtek, hogy egy ilyen lunisolaris naptár keretében tegyenek eleget úgy a bibliai s az ebből kifejlődött rabbinusi — halachisi rendeleteknek, mint bizonyos, századok óta gyakorolt hagyományoknak és törvénynek lett szokásoknak, míg végül — s ez semmi esetre sem történt később, mint a 3. század elején — befejeződött ama fejlődési folyamat, melynek a II. Hillel által bevezetett s mind a mai napig érvényben lévő állandó naptárrendszer az eredménye. S már a Hyrkanus korában, (Kr. e. 135—106), azaz a zsidó népszellem megújulásának idejében működő naptáralkotó tanács is figyelembe vette az oly törvényeket, mint: »a Niszánt megelőző Adar hónapnak mindig hiányosnak (azaz csak 29 naposnak) kell lennie» vagy hogy az Elul hó 29 napot számlálhasson csupán, s tekintettel volt ama kivételekre, melyeknél fogva a passah-ünnep (Niszán 15-e) nem eshetik sem hétfőre, sem szerdára, sem péntekre, valamint a zsidó naptár gerinczét alkotó több, más szabályra is, és még fokozottabb mértékben történt ez I. Hillel korában (körülbelül 30-ban Kr. e.), mely időt általában a zsidóság renaissance-ának mondják.

E kérdést most nem fejtegethetem bővebben, más helyen¹⁾ kimerítően foglalkoztam vele.

E szerint tehát a János evangéliumában leszögezett hagyományoknak kell igazat adnunk s a keresztfeszítés havi datumául *Niszán 14-ét*, tehát a *passahünnep előnapját* s nem magát a *passahünnepet* kell elfogadnunk.

Különben is minden a mellett szól, hogy a keresztfeszítés péntekje nem volt az ünnepnap. Mindenekelőtt a synoptikus evangéliumok is oly cselekedetekről tudósítanak minket, melyeket mintán gyakorlásukat a sabbat és ünnepnapok alatt nem engedték meg, semmi esetre sem végezhatték el a passah-napján, oly időben, mikor a vallásos fanatizmus a törvényt magyarázat leghatártalanabb túlzására vezetett s egy Hillelnek csak a legnagyobb erőfeszítés által sikerült a synhedrion ama aggályait eloszlatni, melyek a passah-bárány szombati áldozása ellen irányultak.²⁾ Egy halálos ítélet kimondására éppen ünnepnapján tilt volna össze a nagy törvényszék és — mi több — ezt még azon a napon hajtatta volna is végre, melyen minden munka végzését szigorúan eltiltották? Máté (XXVI. 65.) és Márk (XIV. 63.) evangélisták közlik velünk, hogy a tárgyalást vezető főpap a legnagyobb s legmélyebb gyász jeléül megtépte ruháját, mikor Jézus, arra a kérdésére, hogy vajjon ő-e a Messiás, Isten fia, azt felelte: »Te mondad«. Lehetetlen, hogy ama férfiak, kik megütköztek azon, hogy Jézus tanítványai a sabbat-napon néhány kalászt téptek le,³⁾ s megbotránkoztak, mert Jézus sabbatkor is gyógyulást adott a betegeknek,⁴⁾ ily könnyű módon szegték volna meg az ünnepnap szentségének törvényét. Azt is olvassuk (Máté XXVI. 5. és Márk XIV. 2.) hogy a főpapok s a nép vénei, kevéssel az ünnep előtt Kajafás házában tanácskozára gyűltek össze, »hogy Jézust álnoksággal megfognák és megölnék. De ezt mondják vala: Ne miveljük az ünnepet, hogy a nép között ne legyen támadás«. S azután mégis az ünnepen fogták s ítélték volna el és feszítették volna keresztre? Helyesen

¹⁾ V. ö. *Mahler*, Handbuch der jüdischen Chronologie. Leipzig, 1916.

²⁾ Lásd: Bab. Talmud, Pesachim 66a.

³⁾ Máté XII, 1—2; Márk II, 23—24; Lukács VI, 1—2.

⁴⁾ Máté XII, 9—14; Márk III, 1—6; Lukács VI, 6—11.

mérlegelve, mindez a mellett szól, hogy a keresztrefeszítés péntekje *nem* az ünnep, hanem az ünnep előnapja, Niszán 14-ike volt. Ezt a feltevést egy más tény is támogatja. Régi szokás volt, hogy a fogoly gonosztevők egyikének az ünnep alkalmából engedték a büntetést. Ez természetesen nem az ünnepnapon Niszán 15-én történt meg, hanem már az ezt megelőző napon, tehát Niszán 14-én, hogy a megkegyelmezett, a szertartási törvény által előírt, esti passah-lakomán is már résztvehessen. És íme, az evangéliumok ¹⁾ arról tudósítanak minket, hogy a Jézus ellen vezetett per alatt, a zsidó nép egy fogoly szabadlábra helyezését kívánó csapata jött Pilátus törvényszéke elé. S így ez bizonyára nem a Niszán 15-ike volt, hanem Niszán 14-ike és ennek a napnak estéjén költötték el az ünnepi estebédet.

Az az utolsó vacsora tehát, melyet Jézus tanítványai körében fogyasztott el, nem volt az a szokásos passah-vacsora, melyet a luna XIV-án ettek a zsidók, s ezért azokat a keresztényeket, kik a II. század közepén a zsidókkal együtt a luna XIV-án résztvettek a passah-étkezésen, a zsidózáshoz való hajlandósággal gyanúsították meg s a »quartadecimani« névvel jelölték őket meg. *Alexandriai Clemens*, ki a II. század 2. felében élt s 203-ig volt vezetője az alexandriai katekét-iskolának, ²⁾ azt mondja: A régebbi időkben az Úr a zsidókkal együtt ünnepelte meg a passah ünnepét s evett az általuk levágott husvéti bárányból. Miután azonban azt hirdette, hogy ő maga az Isten báránya, a szent szokás eredeti jelentőségére már 13-án megtanította híveit.

A latin egyház mindig azon az állásponton állt, hogy pénteken, Niszán 14-én szenvedett Krisztus. S ezért volt a husvétünnep legkorábbi határideje a luna XVI. Az ő feltevésük szerint Krisztust pénteken, Niszán 14-én feszítették meg s így vasárnap, a Niszán XVI volt a feltámadás napja. A keleti keresztények (tehát a zsidó és ennek következtében a syriai, mezopotámiai, kisázsiai pogány-keresztények) kezdetben a zsidókkal együtt ünnepelték ezt az ünnepet s a passah-estebédet is luna XIV-án,

¹⁾ Máté XXVII, 15; Márk XV, 6; Lukács XXIII, 17; János XVIII, 39.

²⁾ V. ö. *Ensebius*, Hist. eccles. VI, 6. Életére és irodalmi működésére vonatkozó közelebbi adatokat lásd: *Harnack*, Geschichte der altheistl. Litteratur I. 1. p. 296–327 és II, 2; Die Chronologie p. 3–23.

a zsidókkal együtt költötték el. Természetesen keresztény jelentőséget adtak neki s ennek következtében a luna XV-át (melyen az első passahnapot ünnepelték a zsidók) Krisztus szenvedésének emléknapjául szentelték meg, a következő napon pedig, a luna XVI-án ünnepelték a feltámadás emléknapját, tekintet nélkül, hogy e keltnek milyen hétköznap felel meg. Mikor azután a megegyezés megtörtént s a feltámadás napjául a vasárnapot határozták meg, igazolni akarták, hogy a keleti keresztények miért ünnepeltek együtt a zsidókkal, s indoklásul azt hozták fel, hogy az evangéliumok szerint Krisztus még a halála előtti estén is evett a passah-bárányból. S csodálatos módon a legfontosabb okmányok egyikében is ez a nézet jut kifejezésre. Abban az írásban, melyet *Proterius* alexandriai püspök Marcianus császár parancsára, a 455. év áldozati ünnepének kérdésében szent. Leóhoz intézett, a következő mondatot¹⁾ találjuk: »Ha a teli hold napja mindig csütörtökön volna, akkor, az ünnep megtartása fölött semmi kétség sem merülhetne föl, mert Krisztus a luna XIV-án költötte el a bárányt, luna XV-án halt meg s luna XVII-án támadt fel.« Így tehát a három első evangélium értesítését fogadták el s Krisztus halála napját pénteken, a passahünnep első napjára teszik.

Bárhogy álljon is a dolog, mi sem természetesebb, hogy Krisztus halálnapja kérdésének vizsgálatánál figyelembe kellett venni mind a két hagyományt s ezzel az újabb kutatók, mint pl. *Achelis* és *Preuschen* számoltak is. Természetesen nem hiányoznak az oly vélemények sem, melyek János tudósításának helyességét vallják, így pl. *Beischlag*,²⁾ *Bleek*,³⁾ *Düsterdieck*,⁴⁾ (ki *Wieseler* ellen vitatkozva, határozottan azon az állásponton van, hogy Jézusnak tanítványai körében elköltött estebédje nem lehetett a rendes passah-lakoma), *Hilgenfeld*,⁵⁾ *Rösch*,⁶⁾ *Weiss* ⁷⁾

¹⁾ V. ö. L. Ideler: *Handbuch der mathem. u. techn. Chronologie* II. p. 268.

²⁾ *Leben Jesu*. I. 370 kk.

³⁾ *Einleitung ins Neue Testament*. 4. kiadás, § 96.

⁴⁾ *Studien u. Kritiken* 1871. 178 ff.

⁵⁾ *Zeitschrift f. wissenschaftl. Theologie* 1870. 167 ff.

⁶⁾ *Studien u. Kritiken* 1873. 574.

⁷⁾ *Leben Jesu*. II. 2, 476 ff.

és mások. Nem vagyunk híjával ama kísérleteknek sem, melyek János adatait a synoptikusok adataival kívánják összeegyeztetni, így pl.: *Colani*,¹⁾ *Krüger-Welthusen* ²⁾ stb.

Természetesnek fogják tehát tartani, ha itt is foglalkozni fogunk majd mind a két lehetőséggel, bárha, eltekintve a fent felhozott okoktól, már a zsidóknak Krisztus ideje alatt használt naptára szerint is, kizártnak kell tartanunk, hogy a passah-ünnep-péntekre esett.

De az eddig nyert eredmények még nem elegendők arra, hogy általuk biztos alapokra építhessük fel vizsgálatunkat. Ehhez szükséges Jézus működésének s szenvedésének idejét legalább is hozzávetőlegesen ismernünk. A tudósítások ebben az irányban sem hagynak cserben.

Lukács III. 1 szerint: »a *Tiberius Császár* birodalmának pedig *15. esztendejében*, mikor *Judaea* tartományában tisztartó volna *Pontius Pilatus* és *Galilaeának* negyedés fejedelme *Herodes*, *Ituraeának* pedig és *Tarkhonitis* tartományának negyedés fejedelme az ő atyafia *Philippus* és *Abiléné* tartományának *Lysaniás* volna negyedés fejedelme. *Annásnak* és *Kajafásnak* főpápsága alatt« kezdődött nyilvános működése Jánosnak, mint keresztelőnek s ehhez fűződik Jézus nyilvános fellépése.

Tiberius császár *Krisztus után 14–37-ig* uralkodott (elődje Augustus a 14. év, augusztus 19-én. *Annius Rufus* procuratusa alatt halt meg; ő (Tiberius) a 37. év tavaszán és pedig a. d. XVII Kal. Aprilis ³⁾ = márczius 16-án halt meg); uralkodásának XV. esztendeje tehát a $28/29$ évnél = $781/82$ a. u. c. felelne meg.

A mi Lukács III. 1-ben említett többi személyt illeti, tudjuk, hogy *Pilatus*, kit itt mint *Judaea* procuratorát említik, ezen hivatalát 10 évig viselte. *Josephus*-ból ⁴⁾ tudjuk, hogy 10 évi hivataloskodás után *Syria* akkori helytartója *Vitellius* megfosztotta állásától s felelősségre vonás miatt Rómába küldte. Az is ismeretes dolog, hogy *Vitellius*,⁵⁾ mindjárt *Pilatus* hivatalvesz-

¹⁾ Revue de Théologie 1863, 392.

²⁾ Leben Jesu. 204.

³⁾ Tacitus, Ann. 6, 50.

⁴⁾ Antt. XVIII, 4, 2.

⁵⁾ U. o. XVIII, 4, 3.

tése után Jeruzsálembé ment — épen a *passah-ünnep* idejében. Ekkor *Kajafás* főpapot fölmentették méltósága alól s helyébe *Jonathánt* helyezték a főpapi hivatalba. Ez *Sevin*¹⁾ szerint a 36. év *passahja* volt. A 37. évben ismét Jeruzsálembé ment *Vitelius* még pedig ismét tavaszkor, röviddel a *passah-ünnep* előtt.²⁾ Itt tartózkodásának 4. napján értesült Tiberius haláláról.

Pilatust tehát a 36. év tavaszán és pedig röviddel ez év passah-ünnepé előtt mentették fel állásától.

Ugyanez a sors érte az akkori főpapot: *Kajafást* is, ki nemcsak Tiberius XV. évében viselte a főpapi méltóságot, hanem Jézus megfeszítésének idejében is e hivatást töltötte be.³⁾

Ezek az adatok bizonyos támpontokat nyújtanak feladatunk megoldásában, mert most már tudjuk, hogy Jézust nem feszítették a 29. év előtt s a 35. év után keresztre.

A mi Heródes és Philippus negyedes fejedelmeket illeti, a kiket Lukács evangelista, Tiberius uralma XV. esztendejének közelebbi jellemzéséül felemlít, csak tág kapcsolatban állanak feladatunk tárgyával s tulajdonképen csak annyiban érdekelnek minket, a mennyiben fellépésük keresztelő János szenvedéseivel látszik szorosán összekapcsoltnak; de a teljesség kedvéért legyen megemlítve, hogy Heródest a 36. év nyarán az *Aretas* elleni háború vette igénybe s a 39. év nyarán negyedes fejedelemségétől megfosztották s *Lugdunumba* száműzték;⁴⁾ Philippus már Tiberius XX. évében és pedig a Kr. utáni 33—34. év telén elhunyt volt.⁵⁾

Már az előbb említett adatok alapján, tekintettel s szigorú mérlegeléssel a zsidók Jézus idejebeli naptáráról rendelkezésünkre álló ismeretekre, meghatározhatnánk Krisztus halála évének s napjának adatait. S mégis a dolog nem oly egyszerű. Eltekintve attól, hogy az evangelisták a zsidó ünnepnap meghatározásánál,

¹⁾ Chronologie des Lebens Jesu. 1874. 75.

²⁾ V. ö. Jos., Antt. XVIII, 5, 3; Keim, Gesch. Jesu von Nazara. I. 620; Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi. 2. Aufl. I. T. Leipzig. 1890. 370; s. m.

³⁾ V. ö. Máté XXVI, 57; János XVIII, 13.

⁴⁾ V. ö. Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes, 372 ff. és az ott adott irodalmat.

⁵⁾ U. ö. 75.

a melyen Krisztus szenvedett, eltérnek egymástól, a mennyiben a három első evangélista a keresztrefeszítés péntekjéül Niszán 15-ét, a zsidók első passah-napját, határozza meg, míg János az ünnep első napjára, tehát Niszán 14-ikére teszi azt, a Lukács III. 1-ben közölt időadatot is más-másképen magyarázzák a különböző commentatorok. Lukács 3. fejezete kezdetének világos szavai ellenére is, melyből minden kétséget kizáróan kitűnik, hogy Tiberius császár XV. évére vonatkozó időadat János, Zaharja fiának keresztelői minőségében való fellépésére vonatkozik, mégis ebben sokan nemcsak ennek s Krisztus működésének időadatát akarják látni, hanem egyúttal azt az évet is, a melyben Jézus összműködése megkeresztelkedésétől haláláig, tehát megfeszítése is, lejátszódott volna. Így pl. *Caspari*¹⁾ a mellett foglal állást, hogy az említett adat nem is a keresztelő nyilvános fellépésére, hanem Jézuséra vonatkozik, mert ez az evangélista Jézus életét akarja megírni s nem Jánosét. *Sanklemente*²⁾ a Lukács által adott időadatot csupán Krisztus halálára vonatkozóan akarja tudni. A régi egyházatyák között is sok olyan van, ki Jézus halálévét Tiberius XV. évére = 29 Kr. u. teszi, többek között *Tertullianus*, *Sulpicius Severus* és *sz. Agoston*, *Victorius*, az 532 évet felölelő paschalis canon szerzője, Krisztus szenvedését világaerájának 5229. évére teszi, a mi tekintettel arra, hogy aerájának 5658. éve a Krisztus utáni 457. évnék, tehát e világaera 5202. éve Krisztus utáni 1. évnék felel meg, egyenlő a 28. évvel. Fölösleges vállalkozás volna ezen értekezés keretén belül valamennyi érvt figyelembe venni, mely az egyik vagy másik felfogásban érvényesült; ez csak a már amúgy is majdnem beláthatatlan irodalmi utalás megnövekedését vonná maga után, a nélkül hogy a tulajdonképeni célunkhoz, Krisztus halálévének s napjának chronologiai meghatározásához közelebb juttatna minket. Már az eddig felhozott érvek, melyek következtében a halálos ítélet s ennek végrehajtása oly időben történtek, mikor Pilátus s Kajafás töltötték be az illető hivatalokat vala-

¹⁾ Chronologisch-geograph. Einleitung in das Leben Jesu Christi. 1869. 37.

²⁾ Exercitatio chronologica de anno dominicae passionis (A »De vulgaris aerae 1793 című mű függeléke).

mint az, hogy a halálos ítéletet pénteken (az első három evange-
lista szerint Niszán 15-én, János szerint Niszán 14-én) hajtották
végre, teljesen elegendők arra, hogy tekintettel a Pilatus ural-
mának idejére s a Jézus korabeli zsidó naptár kezelésére vonat-
kozó ismereteinkre egy kielégítő megoldás kilátásával kezdjük
meg problémánk fejtegetését.

Pilatus Kr. u. 26—36-ban kormányozta Judeát. Legköze-
lebbi feladatunk tehát ezen évek alatt előfordult passah-ünnepek
adatainak kiszámítása lesz s ezek közül azokat kell szigorúbban
szemügyre vennünk, melyek megfelelnek az evangelisták és
egyházatyák Jézus életére vonatkozó adatainak.

Igen rationalis eljárással úgy rekonstruálhatnánk ezen
passah-ünnepeket, hogy kiszámítjuk a hold ama valódi conjunc-
tióit, melyek a Niszán újholdjának megállapításakor számba
jöhetnek s ezek alapján határozzuk meg az újhold napját, hogy
arra való tekintettel, hogy a zsidóknál a polgári nap az estével
kezdődött s így az a nap volt az újhold vagy a hónap első napja,
melynek előestéjén először pillantották meg a holdsarlót, hatá-
rozzuk meg Niszán 1-ének s így Niszán 15-ének napját.

Ezt a módszert valóban fel is használták, csak hogy nem
teljesen kifogástalan módon.

Achelis ¹⁾ vizsgálatai a berlini csillagászati intézet által közölt
holdadatokon alapulnak; s fejtegetései mégis kifogás alá esnek.
Mindenekelőtt a hétköznap meghatározásában téved. A meny-
nyiben ugyanis a berlini intézettől nyert teli holdadatokhoz a
megfelelő passah-adatokat fűzi s ezekhez ismét a megfelelő hétköz-
napokat kapcsolja, elköveti azt a hibát, hogy a 30. év április 7-ét
egy szombati nappal azonosítja, míg tényleg *péntekre* esett. S akkor
a 30. év április 6-a sem volt péntek, hanem csütörtök s így
téves valamennyi, az erre az azonosításra felépített eredmény.

Achelis abból a mondatból indul: ²⁾ »A zsidók Paszája tavasz-
szal a nap-éjegylenlőség után azon a napon volt, mikor telihold
állt az égen.« Általában ez az eset áll fenn, *de számítás alapjául
nem vehető fel ez a meghatározási mód.* Mert nem a teliholdat

¹⁾ Ein Versuch den Charfreitag zu datieren. Nachr. von d. Kgl. Ges.
d. Wiss. zu Göttingen. Philolog. — hist. Kl. 1902.

²⁾ *Ibd.* p. 708.

számították (mert hiszen az ünnep napját már előbb kellett volna tudtul adni), hanem az *újholdat*. Azt a napot, melynek előestéjén látták az újholdat, a megfigyelések alapján szabályozott naptár idejében, mint újhold napját szentelték meg; ez volt a hónap 1. napja s ennek megfelelően határozták meg a 15. napot, tehát a passah-ünnep első napját. Ez semmiképen sem ellenkezik *Philo*-nak a Passah-ünnep idejére vonatkozó megjegyzésével s épen oly kevésbé avval, a mit *Anatolius* Laodicea tudós püspöke mond erről. Philo azt mondja¹⁾ »Az ünnep a hó közepén kezdődik, tizenötödikén, a mikor megtelik a hold«. Ezzel csak azt fejezte ki, hogy az ünnep a holdhónap 15-én kezdődik, de semmiestre sem azt, hogy *a csillagászatilag kiszámított* teliholdat kell a vizsgálódás alapjának felvennünk; sokkal inkább, ha a holdszámitásra építjük a megfigyelést, akkor az *újholdból* kell kiindulni, hogy így határozzuk meg a hónap első s ezzel a tizenötödik napját is. S ez *Anatolius* ily irányú fejtegetésének sem mond ellent. Úgy *Philo* s *Josephus*ra, mint *Agathobulus* és *Aristobulus*ra hivatkozva, ezt mondja: ²⁾ »Mindezek Mózes II. könyvében lévő kérdések megoldásakor azt mondják, hogy valamennyinek egyformán a tavaszi napéjegyenlőség után, az első hónap közepén kellett a passah-t levágni.«

Bár *Achelis* vizsgálata folyamán az újhold meghatározása elvét is felhasználja ugyan, de itt ismét hamis elvekből indul ki. A hónap első napjául mindig azt a napot számítja, melynek estéjén látták az új holdsarlót, míg a zsidóknál — mint azt már többször megemlítettem — az a nap szerepelt a hónap 1. napjául, melynek előestéjén látták volt az újholdat. Ha tehát a 29. évben az újholdat hétfőn április 4-én látták, akkor nem hétfő, április 4 volt az újhold napja, hanem kedd, április 5 — Niszán 1-jével s így Niszán 14-ike nem esett vasárnapra = április 17, hanem hétfőre = április 18. S valamennyi adatnál ez az eset áll fenn. A 30. évben mindehhez még az a hiba járul, hogy már előbb április 7-ét szombattal azonosították péntek helyett s most április 6-át csütörtök helyett »péntekre« tették, a mi hamis következtetéseket vont maga után.

¹⁾ De septenario 19.

²⁾ V. ö. Eusebius. Hist. eccles. VII 32.

Preuschen¹⁾ is, az Achelissel közölt számításokból indul ki. Miközben fölveti azt a kérdést, hogy »vajjon a 30. év április 7-e a zsidó naptár Niszán 14., vagy 15-ének felelt-e meg«, indítatva érzi magát az újhold megfigyelését tenni vizsgálatának kiindulópontjánál, hogy így meghatározhassa Niszán 15-ét.

Mindketten *Jézus halálát péntekre, a 30. év április 7-ére*, teszik. Preuschen vizsgálata kizárólag *eme* év meghatározásának van szentelve.

De bármily meggyőzőnek lássék is a Niszán-újholdat venni számításunk kiindulásául, ez semmiképen sem felel meg ama módszereknek, melyek az ókorban Jézus idejében a passah-újhold és a passah-telihold meghatározásánál szokásban voltak. Már akkor érvényes volt az a szabály: »a Niszánhoz legközelebb eső Adar hó mindig hiányos (azaz 29 napos)«. Ama föltevés mellett, hogy a naptár megállapításánál a megfigyelést tekintették mérvadónak, egyedül az Adar (illetőleg Veadar) hó első napját meghatározó újholdból kell kiindulnunk s így, tekintettel arra, hogy ez a hó mindig csak 29 napos, rekonstruálható lesz Niszán 1. és 15. napja is. Ha ezt megteszszük, akkor a következő eredményre jutunk:

Év	Conjunctio ideje a közép. polg. jeruzs. idő szerint		Újhold	Adar 1. III. Veadar 1.	Niszán 1.	Niszán 15.
Kr. u. 26	II 6 D	9 ^h 47 ^m	reggel	II 7 E	II 8 F	III 9 G
» 27	II 25 C	7 9	»	II 26 D	II 27 E	III 28 F
» 28	II 14 G	9 33	»	II 15 A	II 16 B	III 16 C
» 29	III 4 F	3 4	»	III 5 G	III 6 A	IV 4 B
» 30	II 21 C	4 45	»	II 22 D	II 23 E	III 24 F
» 31	II 10 G	12 54	délután	II 11 A	II 12 B	III 13 C
» 32	II 29 F	12 54	»	III 1 G	III 2 A	III 31 B
» 33	II 18 D	4 45	reggel	II 19 E	II 20 F	III 21 G
» 34	II 7 A	8 21	délután	II 8 B	II 9 C	III 10 D
» 35	II 26 G	8 6	»	II 27 A	II 28 B	III 29 C
» 36	II 16 E	3 47	reggel	II 17 F	II 18 G	III 18 A

¹⁾ Todesjahr u. Todestag Jesu. Zeitschr. f. d. neutestam. Wiss. Jahrg. V. 1904.

Itt jelenti a : II = február, III = márczius, IV = április.

A = vasárnap, B = hétfő, C = kedd, D = szerda, E = csütörtök, F = péntek, G = szombat. Így a következő datumokat nyernénk a passah-napok számára :

26. év : szombat,	márczius 23
27. év : péntek,	április 11
28. év : kedd,	márczius 30
29. év : hétfő,	április 18
30. év : péntek,	április 7
31. év : kedd,	márczius 27
32. év : hétfő,	április 14
33. év : szombat,	április 4
34. év : szerda,	márczius 24
35. év : kedd,	április 12
36. év : vasárnap,	április 1

Ezen adatok közül a hétköznapra való tekintettel (péntek = Niszán 14. vagy 15.) a következő évek jöhetnek figyelembe : 26, 27, 30, 33. S miután mindannyian, egyhangulag a 29. évet = Tiberius XV. évével jelölik meg Jézus működésének kezdetéül, a 26. és 27. évek kiesnek s így csupán a 30. és 33. év jöhet számításba. Az előbbi a synoptikus evangéliumoknak felel meg, a 33. év a negyedik evangéliummal van összhangba.

Már fönnebb megemlítettük, hogy több okból valószínűtlennek látszik, hogy az ünnep péntekre esett volna. Preuschen is több ily okot emelt ki. De lehetségesnek hitte, hogy az ünnep szombatra esett s nem péntekre. A Niszán-újholdból indul ki s a 30. évben a valódi újhold szerdára, márczius 22-ére a középső, polgári jeruzsálemi idő esti 8^b 21^m esett. Ha felvesszük, hogy a valódi conjunctio és az újhold között, legalább is 36 órai különbözetnek kell lenni, úgy az újholdat csak pénteken, márczius 24-én láthatták s így Niszán 1-je = szombat, márczius 25-ike s Niszán 15 = szombat, április 8-ikával. Ebben az esetben tehát a Kr. u. 30. évben a passah-ünnep előnapja = Niszán 14-ike a 4. evangéliumnak megfelelően pénteki napra esett.

Ez igen figyelemreméltó érv lenne, ha az ünnep meghatározásakor a Niszán újholdját figyelték volna meg. Miután azonban erre az esetre, a már előbb említett okoknál fogva, az Adar újholdja volt mérvadó, úgy *ennek* a hónapnak conjunctióját kell figyelembe vennünk. Ez a 30. évben kedden, február 21-én reggel 4^h 45^m következett be, s így az újhold bizonyosan látható volt már szerdán, február 22-én; ekkor azonban Adar 1. = esütörtök, február 23-mal s így a Niszán 1-je = péntek, márczius 24. s Niszán 15 = péntek; április 7-ével.

Ellenérvül mindenesetre felhozható, hogy a már akkor is érvényben lévő passah-szabály következtében az ünnep úgy sem eshetett péntekre s így Niszán elsejét bizonyára szombatra tolták ki. De akkor a Niszánt megelőző Adar nem 29 napos, hanem 30 napos lett volna; ennek elkerülése végett, tekintettel arra, hogy az Adar hó conjunctiója kedden, február 21-én 4^h 45^m következett be, a szerdát, február 22-ét hirdették volna az újhold napjának, hogy Adar 29-ike szintén szerdára s Niszán 1-je esütörtökre eshessen, a mint azt az állandó naptár valóban így is mutatja. De akkor meg épen ellentmondásban állnánk az evangéliumi hagyományokkal.

Ha ezek után helytállónak fogadjuk el azokat az érveket, melyek szerint a keresztrefeszítés semmi esetre sem eshetett az ünnepnapra, akkor, ha a megfigyelést tekintjük a zsidó naptárt meghatározó mérvadó elemnek, *a 30. évet egyszerűen ki kell kapcsolni Krisztus halálévének lehetőségei közül* s vizsgálódásainknál csak a 33. év jöhetne komolyan számításba.

A Jézus korabeli zsidó naptár meghatározásánál tekintetbe jövő körülmények méltánylásával a 30. évet *valóban* is ki kell esato-
lnunk vizsgálatunk keretéből.

Már előbb kiemeltük, hogy az itt tekintetbe jövő időben nem a megfigyelés alkotta a *döntő érvet*; a babyloniai naptár, az évszázadok óta megváltozhatatlannak meghonosodott szabályok s szokások kibővülésével alkotta alapját a zsidó naptár-számításnak.

A Kr. u. 26—36. éveknél azonban a babyloniai naptárban a következőkre kell figyelünk:

Év	Niszán 1.	Niszán 15.
Kr. u. 26	III 9. szombat	III 23. szombat
27	III 27. esütörtök	IV 10. esütörtök
28	III 16. kedd	III 30. kedd
29	IV 3. vasárnap	IV 17. vasárnap
30	III 23. esütörtök	IV 6. esütörtök
31	III 13. kedd	III 27. kedd
32	IV 1. kedd	IV 15. kedd
33	III 21. szombat	IV 4. szombat
34	III 11. esütörtök	III 25. esütörtök
35	III 29. kedd	IV 12. kedd
36	III 18. vasárnap	IV 1. vasárnap

Igy tehát csak a 26. és 33. évben esett a passah-ünnep szombati napra, s így előnapja péntekre. És mert a 26. év semmiképen sem eshet számításba, csak a 33. év felelhet meg a naptári követeléseknek s az eddigi vizsgálataink figyelemreméltó eredményeül a következő adatot nyerjük:

Krisztus halála : péntek, a Kr. u. 33. év április 3-ika.

És valóban egészen különös, hogy a babyloniai naptár keretében a 33. év Niszán 1. és Niszán 15-ének megfelelő adatokat akkor is ugyanúgy kapjuk meg, ha a megfigyelésből indulunk is ki és pedig akár az Adar, akár a Niszán újholdját véve alapul, reconstruáljuk a 33. év passah-ünnepét, és az állandó zsidó naptár is ugyanezt eredményezi. Bármely úton haladjunk is, mindig ugyanazt az eredményt kapjuk:

A 33. év passah-ja = április 4-ikével.

Ha az *Adar újholdjából* indulunk, úgy azt találjuk, hogy:

valódi conjunctio :	szerda	február	18.	jeruzs. idő 4 ^h 45 ^m
Újhold :	esütörtök	"	19.	
Adar 1. :	péntek	"	20.	
Adar 29. :	péntek	márczius	20.	
Niszán 1. :	szombat	"	21.	
Niszán 15. :	szombat	április	4.	

Ha a *Niszán újholdját* vesszük kiinduló pontnak úgy:

valódi conjunctio: csütörtök márczius	19.	jeruzs. idő	1 ^h 23 ^m
Újhold: péntek	»	20.	
Niszán 1.: szombat	»	21.	
Niszán 15.: szombat	április	1.	

* * *

Általánosan elterjedt hagyomány, hogy a halálév *Rubellius Geminus s. Fufius Geminus* consuli éve volna, azaz 782 a. u. c. = Kr. u. 29. év. De eltekintve ezen adat Lukács III, 1.-ben reánk maradt időadattal ellentmondásától, mely szerint épen ebben az időben kezdődhetett csupán, legkorábbi időpontot véve fel, Jézus nyilvános működése, a két Geminussal összefüggésbe hozott datum: VIII Kal. Aprilis¹⁾ = márczius 25 semmiképen sem lehet helyes, mert a 29. év valódi conjunctiója szombaton, április 2-án, jeruzs. középső, polg. idő szerint este 7^h 55^m következett be, s így semmi szín alatt sem lehetett a márczius 25-e (=VIII. Kal. Apr.) a telihold ideje s így nem volt a passah-ünnep datuma sem. Lehetetlen tehát Krisztus halálévének adatául a két Geminus consulatusi évét megtartani, bárha azt a máskülönben oly szavabihető férfiak hagyták is reánk, mint *Tertullian*, *Sulpicius Severus*, *szt. Ágoston*, *alexandriai Clemens* s. m.

Preuschen, mint már említettem, a 30. év mellett tör lándzsát, de bármily figyelemreméltók is legyenek fejtegetései, oly feltevéseket tételeznek föl, melyek alexandriai Clemens ama adataira

¹⁾ *Tertullian* szerint (Adv. Judeos c. 8) Jézus életének 30. évében halt meg »sub Tiberio Caesare Coss. Rubellio Gemino et Rufio Gemino, mense Martio temporibus Paschae, die VIII Kalendarum Aprilium». Ugyanígy nyilatkozik *szt. Ágoston*; így szól (De civ. Dei XVIII, 54): »mortuus est ergo Christus duobus Geminis consulibus octavo Calendas Aprilis.» *Sulp. Severus* a Kr. u. 29. évre teszi Jézus halálát, a mi a két Geminus éve; miután Krisztus születéséről beszélt, így szól (Historia sacra II, 37) »Hoc regnante anno regni octavo et decimo, Dominus crucifixus est Furio Gemino et Rubellino Gemino consulibus.» *Alexandriai Clemens* is a Kr. u. 29. év márczius 25-ére teszi Krisztus halálát, a mint az *Strom* I, 21, 145 chronographiai fejezetéből *Preuschen* emendatióival kitűnik.

támaszkodnak (Strom. I, 21, 146), melyeket ő a gnostikus körök az ezen kérdéssel részletesen foglalkozó embereitől nyert.

Máskülönben a 30. év már csak azért sem felelhet meg a tényeknek, mert ebben az évben — mint kimutattuk — nem is péntekre, hanem csütörtökre, április 6-ikára esett a passah-ünnep. Azonkívül ez Jézus életfolyásának a 4. evangéliumban közölt chronológiájával sincs összhangba, mert itt legalább is 3 passah-ünnepről van szó, melyek Jézus megkeresztelésétől számítható nyilvános működésével hoztattak kapcsolatba s ez a 30. év április 7-ikére tett halotti adattal semmiképen sem egyeztethető össze. Bizonyára logikaellenes, hogy egyrészt — a mi a halálnap vagy megfeszítés napjának tekintetbe vételét illeti, — csak a 4. evangéliumra támaszkodva tesszük a keresztrefeszítés napját Niszán 14-ikére, az ünnep előnapjára, másrészt azonban, ennek másirányú chronologiai sorrendjét, mi okvetlenül legalább 3 passah-ünnepet tételez fel, nem venni figyelembe.

És e mellett az itt felsorolt chronologiai adatok s az említett ünnepek igen könnyen illeszthetők be egy oly időkör keretei közé, melyet részint Jánosnak, mint keresztelőnek a 29. évben való felépése, másrészt Krisztusnak a 33. év Niszán 14-én (= április 3.) megtörtént halála határol.

Csak két pontot kell szem előtt tartanunk: 1. Az évkezdet különböző volta a zsidó és római naptárban (előbbiben tavasszal, Niszán 1-én, utóbbiban január 1-én); 2. a János V. 1-ben említett ünnep, a mely miatt Jézus Galileából Jéruszálembé utazott.

Ezen ünnep mivolta sok vitára adott alkalmat. *Irenaeus*, a legidősebb egyházatyák egyike, *passah-ünnepnek* magyarázta¹⁾ s ezt a véleményt vallják *De Saulcy*,²⁾ *Bosanquet*³⁾ s m. Mások pl. mint *Hützig*⁴⁾ *pünkösdünnepnek* tartják. S olyanok is vannak, kik ezen ünnepben a *sátorosünnepet* látják, míg *Caspari*⁵⁾ ebben az *engesztelés napját*, *Wieseler*⁶⁾ pedig a *purim ünnepét* vélik

¹⁾ Adv. Haereses II, 22, 3.

²⁾ V. ö. Athenaeum Français 1855, 485 kk.

³⁾ Transact. of the Soc. of Bibl. Arch. I. (1872), 96.

⁴⁾ Geschichte des Volkes Israel. 579.

⁵⁾ Chronolog-geogr. Einleitung in das Leben Jesu Christi. 1869, 112 kk.

⁶⁾ Beiträge zur richtigen Würdigung der Evangelien u. der evang. Geschichte; 1869, 160.

felismerni. De a zsidók purimja s engesztelő napja, nem tartozik ama ünnepek sorába, melyet a bibliai *schag* szóval jelöltek meg s melyek miatt, — mint azt János V, 1 határozottan ki is emeli — Jeruzsálembé mentek. Csak 3 ilyen ünnep volt: *passah*, *sabuot*, és *szukkot*. S mert Jézus épen 4 hónappal az aratás ünnepe előtt (v. ö. János IV, 35 és 43) Galileába ment volt s most az ünnep miatt ismét Jeruzsálembé ment, úgy ez véleményem szerint is csak a *passah*-ünnep lehetett.

Igy Jézus működése idejéből 4 *passah*-ünnepet ismerünk: János II, 23; János V, 1; János VI, 4 és János XIX, 14. És mert a zsidó naptár a babyloniai mintájára Niszán 1-ével (tehát körülbelül 3 hónappal később mint a római) kezdődött, a két naptár egyes éveinek egymásutánja és számlálási módja schematikusan így állítható fel:

Zsidó naptár		Római naptár
782 a. u. c. = 29	január	782 a. u. c. = 29
	Niszán	
783 a. u. c. = 30	január (Jézus megkereszt.)	783 a. u. c. = 30
	Niszán (I. <i>passah</i>)	
784 a. u. c. = 31	január	784 a. u. c. = 31
	Niszán (II. <i>passah</i>)	
785 a. u. c. = 32	január	785 a. u. c. = 32
	Niszán (III. <i>passah</i>)	
786 a. u. c. = 33	január	786 a. u. c. = 33
	Niszán (IV. <i>passah</i>)	
	január	
	Niszán	

Ha tehát a királyok uralkodási éveit Niszán 1-étől Niszán 1-éig számítjuk, akkor Tiberius uralkodásának XV. éve (az a. u. c. 782. Kr. u. 29. év) Niszán 1-én kezdődött; ezen év január 6-án (azaz római 783 január 6-ika) volt Jézus kereszttelése; a következő, azaz a 783. év passahja, volt a Jézus működési idejének I. passah-ünnepé, a 784. évé a II., a 785. évé a III. s a 786. évé (= Kr. u. 33) volt az a passah-ünnep, melyen Jézus szenvedett és feltámadt.

Örvendetes módon időszámításunk első századaiból oly hagyományok is maradtak reánk, melyek Krisztus halálát a 33. évre teszik. Így pl. *Panodorus*¹⁾ egyiptomi szerzetes, *alexandriai Theophilus* püspök kortársa (k. b. Kr. u. 400) Krisztus születésének idejét az a. m. 5493. évre helyezi s feltámadása napjául az 5525. (= Kr. u. 33.)²⁾ év márczius 20-át számítja.

Mindenesetre feltűnik itt a hónap kelte: márczius 20-ika; mert miután a Kr. u. 33. év valódi conjunctiója esütörtökre, márczius 19-ére, a jeruzs. idő szerint d. u. 1^h 23^m-ra esett, az újhóldat legkorábban péntek, márczius 20-ikán pillanthatták meg és így szombatra, márczius 21-ére esett Niszán 1-je s szombatra április 4-ére Niszán 15-ike.

Anianus, *Panodorus* kortársa, Jézus születési évül világ-aerájának 5501. évét veszi fel, még pedig ezen év december 25-ét; a feltámadást az 5534. év márczius 25-ére teszi.³⁾ Ha már most 5501 a. m. = időszámításunk I. évével, akkor 5534 a. m. = XXXIV Kr. u.; ha azonban 5502 a. m. = az időszámításunk I. évével, akkor 5534 a. m. = XXXIII. Kr. u.

De ezen egyenletek egyike sem lehet helyes, mert az itt tekintetbe jöhető időkorön belül csak a 31. és 36. évben esett vasárnapra márczius 25-ike. De nincs kizárva, hogy *Anianus* nem igen törődött a havi adattal, hanem inkább annak, az akkor általános elfogadott és általa is osztott nézetnek akart kifejezést adni, mely Krisztus szenvedéseit életének 33. évében hitte megtörténtnek.

Eusebius szerint Jézus tanítói működésének időtartama

¹⁾ Lásd *Georgius Syncellus* «Chronographia» 33.

²⁾ Ha: 5493 a. m. = Kr. u. I, akkor: 5525 = Kr. u. XXXIII.

³⁾ V. ö. *Syncellus* «Chronographia» 33.

nem tartott teljes 4 évig ¹⁾ s Krisztus halálát Tiberius 19. évére ²⁾ = 786 a. u. c. = 33 Kr. u. teszi.

Egy a Kr. u. 1062. évről kelt okmányt így kelteztek: ³⁾ »Actum est hoc anno ab Incarnatione Domini MLXII, a Passione MXXIX«. Itt tehát Krisztus haláléve egyenlővé tétetett a Kr. u. 33.⁴⁾ évvel.

De Sauley is azon a nézetben van, hogy Jézus 33-ban halt meg, mert azt mondja: ⁵⁾ »je crois fermement que Jesus Christ ... souffrit sa passion le 3 avril 33.«

Különbben is az újabbak közül többen teszik Krisztus halálát a 33. évre. E tekintetben feltűnők *Sevin* ⁶⁾ szavai: A Jézus halál-évének meghatározásánál tekintetbe jövő fix-pontok idézésekor így szól: »Ezek közé számítjuk *Herodes M.* halálát, a Kr. e. 4. év márcziusának végén vagy áprilisának elején; *Sajan* halálát Kr. u. 31-ben, *Vitellius* Syriába érkezését 35-ben, *Pilatus* hivatalvesztését 35-től 36 husvétja előttig, *Kajafás* kegyvesztettségét 36 husvétján, *Agrippa* Rómába érkezését 36-ban, *Tiberius* halálát 37 márczius 16-án, *Antipas* száműzetését 39-ben, *Herodes Agrippa* halálát 44-ben. Ezekhez a feltétlen biztosságú tényekhez hozzászámítjuk még, hogy Jézus Márkus 2, 23 szerint kevéssel április előtt lépett fel, hogy Máté 17, 24 kk. szerint februárban lefizette a templomadót és hogy ezen két pont között végezték ki keresztelő Jánost; továbbá ide tartozik, hogy Jézust a synoptikusok

¹⁾ Hist. eccl. I, 10.

²⁾ Chronicon Vol. II. 264 (aram szöveg).

³⁾ V. ö. Ideler, Handbuch der math. u. techn. Chronologie. II. 412.

⁴⁾ Helyén való volna itt megemlíteni, hogy az év jelzése »a Passione« még nem jogosít fel egy oly acra feltevésére, melynek Krisztus halála lenne az epochája. Ha a középkor egyes okmányaiban az »ab Incarnatione Domini« keltezés mellett előfordulnak az »a Passione« szerinti évek is, úgy ez még nem jelenti, hogy ezen esemény évszámítás epochájául szolgált volna. Itt Ideler véleményét kell elfogadni (Handb. d. math. u. techn. Chron. II, 412), mely szerint az »a Passione Domini« kifejezést vagy tévesen az »ab Incarnatione Domini« helyett használták, vagy arra vonatkozik, hogy a keresztény időszámítás szerinti éveket, nem mint szokásos, január 1-től, hanem a husvétünnepetől kezdve számították. Semmi esetre sem szabad azonban ezt a jelzést egy külön, Krisztus halálával kezdődő acrára vonatkoztatnunk.

⁵⁾ Athenaeum Français, 1855. 486.

⁶⁾ Chronologie des Lebens Jesu, 1874. 147.

szerint oly évben feszítették keresztre, melyben Niszán 15-ike péntekre esett, a mi csak 30 vagy 34-ben, *talán* 33-ban történhetett meg.⁹

De ha felteszszük is, hogy Jézus idejében csak a megfigyelés szolgált a zsidó naptár alapjául, akkor lehetséges ugyan, hogy a 30. évben a Niszán hó 15-ike *péntekre* esett (v. ö. fent 30. l.), azonban semmi esetre sem történhetett ez 33-ban vagy 34-ben, mert biztos, hogy a 33. év Niszán 15-ike szombati nap volt, a 34. évé pedig szerda vagy csütörtök.

* * *

A megoldásra váró kérdések legfontosabbjainak egyike az: *hogyan keletkezett az az általánosan elterjedt felfogás, mely szerint Jézus a 29. év márczius 25-én, pénteken szenvedte kereszthalálát, ha chronológiailag lehetetlen Jézus halálát a 29. évbe helyezni?*

Ezt csak *Hippolytus 112 éves husvétkanonja* vagy a *latin egyház 81 éves cyklusa* okolhatja meg.

Az első, mely mellesleg szólva a legrégibb, ismert husvétkanon, a Kr. u. 222. évvel, *Alexander Severus császár* első évével kezdődik.

Igy tehát: a Kr. u. 222 = ezen időkör 1. évével.

úgyszintén: a Kr. u. 110 = » » 1. »

úgyszintén: a Kr. e. 3 = » » 1. »

és így: a Kr. u. 29 = » » 32. »

A 32. évnek azonban, azaz a 112 éves időkör második cyklusa 16. évének, a Hippolytus-féle husvéthatárok táblájában a következő elemek felelnek meg: *VIII. Cal. Apr., F.* azaz a *passah-ünnep luna XIV-ája ebben az évben péntekre, márczius 25-ére esett.*

Hippolytus táblája ugyanis, az itt tekintetbe jövő évekre a következő datumokat adja:

Kr. u. 27: XV. Cal. Apr. C

28: Non. Apr. B

29: VIII. Cal. Apr. F

Kr. u. 30 :	Idibus	Apr. E
31 :	IV. Non.	Apr. B
32 :	XII. Cal.	Apr. F
33 :	V. Id.	Apr. E
34 :	IV. Cal.	Apr. B
35 :	XV. Cal.	Apr. F

tehát csak 29-ben esett márczius 25-ére, péntekre, a husvéthatár s így a Hippolytus-féle kanon szerint csak 29-ben volt a nagypéntek = márczius 25-ével.

Ugyanezt mutatja a római egyház 84 éves cyklusa is. A cyklus epochája, azaz a 84 éves cyklus első éve a Kr. u. 298. év.

Igy tehát :	Kr. u. 298 = a 84 éves cyklus 1. évével
és így :	» » 46 = a 84 » » 1. »
tehát :	» » 45 = a 84 » » 84. »
és :	» » 29 = a 84 » » 68. »

ámde a cyklus 68. évében husvétvasárnap márczius 27-ére esett, tehát nagypéntek márczius 25-ére.

A római egyház 84 éves cyklusában a Kr. u. 298. évtől visszamenőleg számítva a következő husvédstumokat kapjuk :

Kr. u. 27 :	április	20.
28 :	»	4.
29 :	márczius	27.
30 :	április	16.
31 :	»	1.
32 :	márczius	23.
33 :	április	12.
34 :	márczius	28.
35 :	április	17.

Mind a két cyklus tehát ugyanarra az eredményre vezet : visszamenőleg Krisztus megfeszítésének idejéig, mind a kettőben a Kr. u. 29. évben (= 782 a. u. c. = Tiberius uralkodásának XV. évével) márczius 25-ének a pénteki nap felel meg. És márczius 25-ike, azaz az annuntiatio vagy conceptio napja, mely az

első egyházatyák szerint az Úr tulajdonképeni incarnatióját jelenti, volt — azt hiszen — fölfogásuk szerint az a nap, melyen az Úrnak szenvednie kellett, mert szenvedése az emberiség megváltása, újjászületése, tehát annuntiatioja volt.

Jézus tulajdonképeni halálnapja azonban:

péntek, Kr. u. 33. év április 3-ika.

Ez az egyetlen datum, melyet megegyeztethetünk az evangelisták, különösen a 4. evangélium tudósításaival s mely minden tekintetben tökéletesen megfelel ama kor minden naptári követelményének.

Ily módon a biblíamagyarázat vitás kérdéseinek érintése nélkül sikerült volna, egyedül az evangéliumi hagyományok és az akkori zsidó naptár berendezésének alapján állapítani meg Jézus halálévét s napját.

S így megadatott az egyháznak az a lehetőség, hogy Jézus halálának s feltámadásának emléknapját, a napévnek egy meghatározott, a holdphasisoktól független napjára szögezze le; hogy hajlandó lesz-e ezt megtenni, az — mint a bevezetésben kiemeltük — egyesegyedül az egyház dolga, és semmi más forumnak, a tudománynak sem áll jogában e kérdés elintézésébe beleszólni.